

UNGARIA

REVISTĂ SOCIALĂ-ȘTIINȚIFICĂ-LITERARĂ.

Apare

(afară de Iuliu, August)
odată pe lună

REDACTOR:

GRIGORIU MOLDOVAN.

Abonament:

Pe an 6 fl (14 franci)
Pe ½ de an 3 fl (7 fr)

LEGILE ȘI DATINELE SĒCUIILOR.

(Capăt.)

VI. Fata cu drepturi feciorești (A fin leányiság.)

Moșia sĒcuilor a trecut la fecior, dacă a avut, fiind acesta obligat numai cu măritatul surorii sale amĒsurat stării ei. Dacă sĒcuilul n'a avut, ori nu i-a rămas fecior, ei numai fată, aceasta amĒsurat legii vechi sĒcuiești a devenit fecior, adeca fată cu drepturi feciorești, devenind astfel credele tătâne-sĒu.

În decisiunea aceea, pre care sub-principele ardelean Nicolau Vizaknai și Ioan Geréb de Vingárd căpitani Gurguiului (Görgény), ca juzi esmiși în scaunul MurĒșului din partea guvernatoriului Ioan Hunyadi, o au adus și edat referitoriu la sĒcui în adunarea din Tîrgul-MurĒșului ținută în 1315 d'impreună cu oficialii și cei 24 juzi de tablă ai scaunului, putem citi »conform legii laudabile a tuturor sĒcuilor și a datinei de demult aprobată« cu o glăsuire s'a ezis și decis, ca o regulă cu valoare pentru tot-dea-una, că ereditatea sĒcuiească să prescrie în 32 de ani, și cine n'a făcut pașii legali în acest restîmp trebuie să tacă pentru tot-dea-una. Ordinea moștenitorilor e stătorită astfel: »Dacă doi frați s'au despărțit și împărțit în moșia lor sĒcuiească ori și când în timpurile vechi, atunci următorii lor, cari moștenese imprumutat unul după altul, astfelii sunt

dători a poșede și a ținea aceea moșia sĒcuiească, adecă până atunci, până când în un ram al unei părți de consângeni vor trăi feciori ca crezi și până când aceea vor fi în viață, fetele să nu se amesteco ca crede în moșia spre dauna feciorului. Dacă însă acești crezi de feciori vor muri, ear fetele vor fi rămas în viață, atunci feciorii din celalalt ram al consângenilor, încă să nu se poată amesteca în moșia trecută, acum la fată ca crede până când aceasta va trăi, ei numai după ce s'au stins crezii de ambe sexurile va trebui să treacă naturalmente moșia amintită la celalalt ram al consângenilor.¹⁾

Articlii de lege 20—23 ai legilor vechi sĒcuiești conserși în adunarea națională ținută la Odorheiu în 1555 și întăriți de principii (voivozii) și ispanii sĒcuiești Ștefan Dobó și Francisc Kendi, astfel dispun cu privire la moștenirea sĒcuilor și a fetelor cu drepturi fecior: »20. Ori care om care are feciori, ori fată, moșia îi compete feciorului, dar astfel, că feciorul e datoriu să mărite fata, fie-caro după datina legilor scaunului seu. 21. Dacă doi bărbați sunt copii unui om, și unul are fecior ear celalalt fată, fata o toemai așa moșteană în moșia tătâne-sou, ca și feciorul (adeca: fata fie-

¹⁾ Székely okl. I. p. 163.

țiane juris a devenit fecior, a căpătat drepturi feciorești, astfelu e moșteanul tătâne-său). 22. Cutare om are două fete, ear fecior n'are, moșia tătâne-său le compete egal pre ambele, dar astfel ca cea mai mică să poată alege cu privire la locuință, însă numai atunci, când și cea mai mare ar avea loc de locuință egal cu cealaltă; dacă cea mai mică nu i-ar putea da celei mare un loc de locuință egal cu al ei, atunci averea să se împartă în două. (Prin umare amëndouă fetele deveniau moștene cu drepturi egale, primind amëndouă drepturi feciorești.) 23. Cutare om are două fete, una dintre acestea naște fecior, ear cealaltă fată, fata e toemai așa moșteană în moșia tătâne-său ca și feciorul, (adeca: fata fetei provăzută cu drepturi feciorești încă capătă aceste drepturi); dar dacă fata (adecă fata provăzută cu drepturi feciorești) va avea și fecior și fată, feciorul e datoriu să o mărite, va să zică: moșia devine eară-ș bun feciorese)«¹⁾.

Prin umare fata la săcui numai atunci a devenit moșteană, dacă n'a fost fecior, în care cas legea îi da drepturi feciorești și prin umare de moștean.

În Ungaria numai regele putea denumi de moșteană pre o fată, adeca numai regele i putea acorda drepturi feciorești, cu privire la moșia unui nobil mort fără erede de fecior, care moșia trebuia să treacă iară-ș la coroană. În țara săcuiască unde legea dădea fetei drepturi feciorești, regele n'a putut și nici n'a exerciat acest drept nici când, deoarece cu privire la moșia săcuiască n'a existat drept împărătesc, pre basa căruia ar fi putut trece moșia la coroană nici cu privire la cazul lipsei de erezi, dar aceea că dreptul de proprietate săcuiesc nu-și are originea dela coroană, și prin umare săcuii n'au putut fi coloniști regești așezați pre bunurile coronei, aceasta e destul de chiar dovedit.

VII. Chiemarea la mort (cadavru) și înnoirea morții (omorului).

Datina chiemării la mort originară de pre timpurile păgânești, — despre care nici urmă nu se poate afla în Ungaria, unde depre timpul sfântului Ștefan aceasta procesură de proces o au înlocuit proba cu fierul ars și apă fierbând, — o-au susținut săcuii, cari se lipeau foarte de întocmirile străvechi, de sistemul consângenității și de datinile vechi, exerțându-o și prin seclul XVII. prin oficianții sei legali și prin juzii regești.

Aceasta datină a stat adeca din aceea, că adeca, dacă cineva a fost ucis pro pământul săcuiesc, ear ucigătorul nu s'a putut ști nici știricii, atunci la acusa consângenilor celui omorit, locuitorii acelei comuni, pre teritoriul careia s'a înțimplat omorul, au fost obligați a să duce în fața locului spunând ori numind ucigașul dacă l' știeau, dacă aceasta însă nu o putea face, au trebuit să joare sărbătorește cu mâinile puse pre capul cadavruului neîngropat, cumcă nici ei nu sunt vinovați și nici despre ucigaș n'au știre de loc. Cine s'a codit a jura s'au sub mâna cărui a început a curge sânge din cadavru în decursul jurămintului, pre acela judecătoria l'a declarat de vinovat, l'a îndemnat la moarte și astfelu a înnoit moartea (omorul) oarecumva.

Nu sufero îndoială că precum aceste datine păgânești străvechi, toemai așa și procedurile ordalielor (istenitólet) aduse în us dîmpreună cu creștinismul din patria noastră, aceea credință i-a dat basa că unde judele pământesc nu poate descoperi adevărul și nu poate știricii criminalul, acolo D-zeu prin minune absolvează pre cel nevinovat, ear pre cel vinovat și prin minuno încă îl judecă cu pornirea sângelui la ocasiunea chemării la cadavru. Dar și aceea e adovărat, că cu ocasiunea ceremoniei păgâne a chemării la cadavru i-a fost cu mult mai ușoară poziția acusatului sau învinovățitului, care s'a putut limpezi prin ju-

¹⁾ Székely nemzet constitúciói. Pest, 1814. pagina 42—43. si de aici Székely oklevélár II. pagina 120—121.

rămîntul său sîrbătoresc, decât acelor dela ordaliile crestine din evul mediu, cu ocasiunea cărora numai așa și-a putut adevări nevinovăția, dacă prinzînd ferul roșu, sau bîgându-și mîna în apă fierbînd, aceasta rămînea nevinovată.

Ceremonia chemării la cadavru, ca pro o datină a sîcuiilor necompatibilă cu creștinismul, o amintoste și ca atare decido ștergeroa ei pentru tot-dea-una legea adusă în dieta din Alba-Julia ținută la 1594 în luna lui Februarie. »Deoarece — sună articolul de lege — cea mai mare parte a secuilor e supusă donațiilor, pro cari îi stăpînese donatari¹⁾, juzii rogești însă vînînd interesul lor, ar voi să urmezo și mai departe abuserile vechi dintre ei, și să-i nutrească cu deosebite ilegalități, adeva prin *prin chemarea la cadavru, prin înnoirea morții (omorului), jurămîntul despre omor (gyilkosságról való hűtfeladás)*, și alte multe de acestea, cari nu să unesc cu creștinismul, și că nu lasă să să înmormintez cadavrul pînă atunci, pînă cînd pro biata mamă, tată ori consăngenii întristați nu îi fac să plătească bani: am decis deci de aceea în dietă, ca astfelu de abuseri în general să să scoată afară dintre sîcui, și precum dintre nobilime s'au îndatinat a provedea satele dela casa lor cu legi, domnul să 'și judece iobagiul seu.²⁾« Logea a ezis deci ștergerea pentru tot-dea-una a acestei datine păgâne, adeva a chemării la cadavru, dar legea a ramas literă moartă, deoarece aceasta nu s'a putut duce în deplinire între sîcui, ce țineau mult la legile și datinile străvechi sanționate prin usul seclilor. Și toemai din aceasta causă legislațiunea transilvaniană a aflat do lipsă ca după un restîmp de mai mult ca 50 de ani, la a. 1649 să 'și învîască interdictul contra chemării la cadavru timbrat de abus. Aceasta înnoită decisiunea dietală o întărește codicele de

legi compus în 1650 din decisiunile vechilor diete transilvanione, adeva articolul al 9-lea a titlului al 76-lea a părții a III-a din *Approbatas Constitutiones* și decisiunea a 54-a a părții V-a, dintre cari cea dintăiu provocădu-să la decisiunea dietei din 1594, ear a doua la decisiunea dietei din 1649 cu aceleș cuvînto zice, că: »în cazul omorului adeva datină do demult introdusă și cu creștinismul incompatibilă, în urma careia cadavrele rămîneau timp îndelungat neînnoimintate, care datină s'a numit adevă *chemarea la cadavru* și tot-odată și a *prestării jurămîntului*, deodată cu pedoapsa pentru aceasta, care iarăș s'a numit înnoirea morții (omorului), toate acestea dintre sîcui s'au scos pentru tot-deauna.«

În articlii do lege citați reînnoimintarea cadavrului în timp îndelungat precum și gloaba, ce trebuia să o plătească judei părțile jalnice, fără de care eliberarea și înmormintarea cadavrului nu s'a putut întîmpla, e timbrată de abus.

«Aceasta plată statorită în trei floreni prin legile vechi a-lo secuilor, îi competea judei investigătoriu pro care adeva îi succedea a afla și a podepsi cu moarte pre făptuitoriu crimei, atunci îi lua din averea acestuia, ear dacă acesta nu avea atîta avere, atunci trebuia să-i plătească părțile jalnice. »Pro cine omară în rădicarea cadavrului (*tetem emelésben*), — sună articolul al 82-lea a legilor vechi sîcuiesti conserisă în 1555, — trei floreni sunt a judei; acestia îi solvesc din averea ucigasului, dar și dacă acestia nu i-ar putea scoate do pre el, e dătoriu să plătească dîntr'a lui (adeva din averea părții jalnice.«³⁾

Codicele do legi transilvanian compus în 1653 a ezis și a treia-oară ștergerea pentru tot-dea-una a chemării la cadavru ca pro un ce nedemn creștinismului, dar aceasta datină a sîcuiilor prefăcută în sîngo nu o a putut știrpi cu una cu doauă interdictul legii. Anumo

¹⁾ În țara secuilor proprietarii donatari au început numai după sugrumarea revoluțiunei din 1562. pro timpul lui Sigismund János.

²⁾ *Erdélyi országgyműlési emlékek.* Szerk. Szilágyi Sándor III. k. 453. l.

³⁾ *Erdélyi országgyműlési emlékek.* Szerk. Szilágyi Sándor III. k. 453. l.

în scaunul Odorheiu *eliberarea cadavrului* care s'a ținut de procedura judelei cu ocaziunea chemării la cadavru, a fost în us până la 1740; precum apare aceasta din articolul al 16-lea, din statutele judecătorei cercuale a acestui scaun, cari în 6 Februar 1740 a fost întărite de judecătoria supremă ținută atunci unde se poate citi: »*Eliberarea cadavrului* nu cel jalnic să o plătească, ci aceasta să se plătească pe baza usului vechiu din averile ucigașului sau însă să se șteargă (penitus tolláltassék!)«.

Aceasta dispozițiune arată deci, că atunci deja aceasta datină era pe calea uitării, pre care însuși judecătoria supremă a scaunului Odorheiu, din cauza abuzului numai condițional o a declarat de susținibilă. Nici nu-i dăm mai mult de urmă; deoarece pre timpul Mariei Terezia și în Săcuime a fost înlocuită prin procedura penală a tribunalului.

Aceasta procedură penală de pro timpul păgânismului săcuilor, precum și legile de drept privat și public în punctele de mai sus enunțate în înștițuțiunile constituționale, asemenea cărora pro pământul ungurese numai pro timpul ducilor au esistat, și cari diferose esențial de constituțiunea, de legile și usul de drept a regilor maghiari, ei nu le au putut aduce cu sine în soclul al XI-lea și XII-lea, mutându-se din Ungaria, după cum asorează Hunfalvy și astfelu putem afirma fără frică, cumcă dreptul public și privat al săcuilor și are orginea din seclii ce au premers redicarea tronului maghiar și străformărilu constituțiunei maghiare, și cumcă acest drept s'a dezvoltat pre pământul secuilor și din spiritul vieții lor naționale.

Carol Szabó.

CUM AU TRĂIT TRANSILVANIENII CU 2—300 DE ANI MAI 'NAINTE.

(Capăt.)

Precum se vede în mănări n'au observat nici o ordine determinată. Apor cel puțin așa zice, că „acolo n'a fost nici o cruțare, ci fiește care a măncat din aceea mănare care a fost înaintea lui și din care i-a plăcut²⁾“. Că ce au mănecat ne spune M. Cserei. După ei adevăratole mănări vechi maghiare au fost acestea: *Picioare de porc* cu hrean, *curechiu* cu carne de vită, de găscă, cu slănină grasă, ori în timp de eamnă cu carne de porc proaspetă, *carne de vacă* cu polyéka, cu crupe (árpakása) sau urez (mestecate fiind cu morcovi și petrinjei), ori cu zamă cu răntaş (ingroșală), ear vara cu mazere verde. Ca pleasă adevărată (derék fogás) era iubită *friptura de găscă*, cu zamă frecată, *friptură de găină* cu usturoiu (aiu), oțet și slănină; *carnea de porc sau de*

vacă cu zamă de cute (kaszáslé). „Decât aceasta și curechiul n'a ținut maghiarii vechi o mănare mai potrivită stomacului maghiar“. Lui Mihaiu Teleki cea mai plăcută mănare i-a fost *cârnea de berbece* împănată cu slănină, sau pregătită cu țarean, ori oțet. *Carnea de iepure* o măncau cu zamă neagră, știuca cu hrean, sau zamă sură. Dintre mănările groasé era iubită *mazerea*, ori cu coajă și pregătită cu slănină friptă, ori fără coajă cu zamă subțire, fiind în ea fălii de slănină. »Slănina a fost aroma tuturor mănărilor«. (»A szalona volt minden étéknek jó izt adó szerszáma«). Untul se punea numai în mijlocul *păsatului* și în *colaci*, *lipiu* (lepény), *béls*. *Pancovele* le coceau mai virtos în untură topită, decât în unt³⁾.

¹⁾ Székely nemzet constitúciói p. 133.

²⁾ Ibid. 325.

³⁾ Cserei megjegyzései Apor munkájához. 449, 450. l.

»Supa« numai de sine transilvanio-
nii de pro timpul principilor nu o eu-
noșteau. »Nu era atunci nici poveste de
supă, ma dacă ai fi cerut supă, ar fi
crezut că vrei să te culci pro jip,« glu-
moște »secuiul nostru băstinaș!«

»Toată supa consta din polyóka
și moare de eurechiu, coaste de porc
pregătite cu zamă.«

Supa devenită în us în secolul tre-
cut pro atunci era înlocuită prin eure-
chiu morat fiert. Nici *linguri* nu erau mai
multe de două-trei la locul de frunte al
mesei. Cine voia să mănec mănecri ză-
moase, acela imprumuta o lingura dela
capul mesei și apoi oară-ș o reînnapoia.
Mai înainte nici *furcută* n'au fost mai
multe de una-două, acestea treceau din
mână în mână spre a 'și putea scoate
carne pro tiere. *Furcuta era de argint* în
a cărei coadă erau gravate ziceri simbo-
lice maghiare.

Pre timpul regelui maghiar Matia
(pro când folosirea furcuței în Italia era
generală) la noi nici la masa regelui nu
folosau lingură și furcută, ei numai cu-
țit mănecând astfeliu oamenii cu celea
cinci degete. Italianul *Galeotti* află vred-
nică de rostat aceea, că regele Matia
deși »toate celea le mănca cu mâna« totuși
nici odată nu 'și măneca mâna ori vest-
mînte, de ce puținii să puteau feri,
deoarece de comun mănecau dintr'un blid
măncările de carne pregătite cu zamă
ori zamă de șăfran¹⁾.

Beutul să începea la pleasa a doua,
adecă la friptură. Nu beau din păhară
deschilinite, ei din oale ori cupe comune.
Dacă cineva atunci ar fi cerut »glasz
voin«, ar fi putut crede (după Apor) că
cere »gaz vaj«, ori ce? Ci mai întâiu
serveau vinul pelin în oale mari roșii și
neșmalțuite, apoi după aceea tot în ase-
menea oale vin de altfeliu. Beau pro
rënd unul după altul și prizând oala cu
amëndouă mânilo o rădicau la gură —
și cu toate acestea lo cădea bine.

Femeilo încă beau pro rînd, cu a-

¹⁾ Apor 330.

²⁾ Kazinczy Gábor. Mátyás király p. 34.

ceea deosöbire, că elo beau din pocalo
de argint pro care le țineau numai cu o
mână, ear cavenința așa aducea cu sine
că numai să 'l apropie de buze. De co-
mun beau vin nou, îndată după ce a-
ceasta a fiert și a avut puțină usturimo.
Vinul vechiu pro atunci 'l bea numai
surugiul și călăreții (lovász), pro cărd
servitorilor de prin jurul mesei lo era
rușine, dacă căpătau vin vechiu. »Sto-
macul gingaș (ezifra gyomor), din secolul
trecut n'a mai putut suferi vinul cel nou
și tot parvenitul cerea vin vechiu.

La finitul prânzului, după ce au
servit și poamele, într'un ciubör cu ghia-
ță beau *vinars de vișine* recit pus în nec-
cari sticle cu grumazi lungi.

În decursul mănecării confectului
rëndul de beut era pro servitori. Aceștia
stând pro la spatele domnilor lor sei în-
chinând unul altuia beau vinul aseme-
nea din oale roșii.

Pocalele de sticlă, pro atunci așa
numitele *crystal*, pro timpul principilor
erau necunoscute. Atari în 1686 au fost
aduse pentru prima oară din Germania
în Transilvania. Așa numitul »*crystal ve-
netian*«, care îl posedeau înainte de acea
era un tesaur temut, și îl foloseau ara-
re-ori spre beut. De alteum nici nu era
acomodat spre așa ceva: unde trëbuea
prins avea o formă asemenea celor două
aripi ale vulturului. Principele M. Apafi
a căpătat ca present douăsprezece cris-
tale din Polonia, dar și la el treceau nu-
mai de raritate.

Că ce rar și ce tesaur scump a fost
pocalul de sticlă, o ilustrează interesant
următoarea istorie. Conte Ștefan Apor
arëndatorul treizecimilor (vămilor) [har-
minczad = vamă] a demândat treizeci-
mătorilor [harminczadosoknak = vama-
șilor] că la casul, când la oficiile de va-
mă greci (adeca comercianți) vor pre-
senta ceva marfă noauă (noutate) să-i
trimeată de a dreptul la el. Odată un
comerciant 'și vămălește 30 bucăți de pă-
hară (crystal) la vămășul (harminczados-
nál) din Cluș. Acesta numai decât îl tri-
mită la ministrul de finanțe, la d-l Ște-
fan Apor care cumpărănd pocalele oscu-

getând că a putea păcăli primul consilier cu putere absolută, adcea pre d-l Mihail Teloki. Conchiamă un prânz festiv la locuința sa din Făgăraș, cu ocaziunea caruia dispune să se pună un pocal de cristal pro scaunul de pocale. In decursul prânzului îl umple cu vin zicând, că: Eu l'aș închina acesta în sinătatea aceluia, care l'ar primi, ș'ar bea vinul și cristalul l'ar ținea pre sama lui. Teleki a înțeles ținta glumii și a replicat, că: înzădar te indeletnicești cumnate, că pre cum știi tu bine eu nu mă îndătinez a bea vin. Ștefan Apor îi răspunde: Eu nu te îmbiu pro d-ta, ci pre acela, care 'l va primi dela mine. Lui Ștefan Naláczi i-a fost binevenit lucrul, el bea vinul și pocalul îl predă înășului seu.

După aceea pre cristalele sale fălosul ministru de finanțe dispune să se aducă un alt pocal mai frumos, pre care eară-ș 'l ofere cu vin cu tot. Teleki nici acum nu poate fi ademenit și anunță din nou, că înzădar te indeletnicești cumnate, deoarece cu nu beau vin! Naláczi îl golește și pre acesta predându-l apoi înășului său.

Apor demândă să-i aducă și pre al triclea, care era și mai frumos decât aceea două. Naláczi se încearcă eară-ș, zicând: dă-l încoace cumnate il ieu eu și pre acesta.

Dar într'aceea s'a aprins dorul pentru raritate și în Teleki, care a zis: acesta (pocal) zeu nu-'l vei lua tu, destule 'ți sunt ție celea doauă cristale, adă-'l încoace cumnate Ștefan Apor se-'l beu eu! Și și beu vinul predând cristallul înășului seu. Apor după aceea au adus pre rënd și celealalte cristale, ear Mihail Teleki a primit toate închinăturile (rákösözöntés), și bënd vinul din toate pre rind le a dat afară și le-a espedat la cuartirul seu în cetate (deoarece el locuia acolo aproape de principele). Să poate închipui ce raritate a fost pre atunci pocalele de sticlă, dacă avutul Teleki, care decomun bea numai apă fiartă și apoi răcită (și care cu drept cuvint se putea lăuda, că călătorind din

Făgăraș până la Huszt, tot locul călea în proprietatea sa), a fost în stare să se îmbote de dragul lor.

Apoi cumcă la botezul transilvanian a pocalelor de sticlă ministrii transilvaniani (pre atunci consilieri) s'a îmbătat fundamental, dovedește aceea notită, că: A fost o bețiă colosală la casa lui Ștefan Apor, așa încât nimeni nu s'a putut duce acasă pre picioarele sale, ci oaspeții au fost duși în căleasă (hintóban).

Grigoriu Bethlen (soerul lui Mihail Apafi al II-lea), care pentru vechiul seu port maghiar a fost numit „*Magyar Geczi*“, pre contele Mihail Mikes, care cu ocaziunea unui prânz se codea a bea, l'a păcălit odată așa că i-a zis: Domnule d-ta doară dorești cristal? și dând înășului seu un șustac i-a zis: dute nepoate și îi adă d-sale cristal, deoarece d-sa îl dorește.

Aceasta a fost cu finea seclului al XVII-lea, căci deja pre la începutul seclului al XVIII-lea nici un călțunar nu putea bea cu gust fără de cristal, înzădar zicea lieutenantul din Cluș Martin Rajner, om foarte de etate, că vinul de Feneș e bun și din cane de plumb!

Dar de beut au beut și s'au știut folosi de plăcerile vieții toate clasele, principii, magnații, nobilii, preoții, oamenii de știință, burgessii, țaranii, fie-care amesurat stării lui. Incă și renumitul paedagog al *Academiei* lui Georgiu Rákóczy din Alba-Julia *Paul Kereszturi*, care „a fost ținut ca magistru de semi-apostol, deși n'a fost bețiv totuși i-a plăcut foarte să bea la tot prânzul vinul în măsură mare, necruțându-l nici fața de alți oameni de omenie, ma a folosit totdea-una și vinuri de frunte“.

Aceasta o a putut face, deoarece între discipulii sei erau copii principelui Georgiu Rákóczy al II-lea a printului Sigismund, și copii magnaților celor mai de frunte din Transilvania, din care cauză apoi din pivnițele principelui și a magnaților „i-se făceau donuri cu butoa de

*) Apor, *ibid.* 328.

vinuri alese". Nicolau Bethlen scrie în autobiografia sa, că ca student fiind în cartir și vipt la el (Kereszturi), adecă ca copil s'a trezit numai că o beat și că fundul cristalului îl vede duplu. Ca fecior apoi — mărturisește mai departe Nicolau Bothlon — îl duceau la beuto pro ascuns servitorii tătâne-sou, ca ast-foliu să poată bea și înșala, vin și oi mai bine. După atari antecedințe numai înfrânării maicei sale (cäreia nu-i plăcea beutura și urea pro coi boțivi) și admonierilor renumitului profesor germân Isac Basiriu atribue aceea că el n'a devenit boțiv. În 1660 a depus vot, că va încunjura boția, ceea ce a și ținut până la moartea sa, de și au avut vii și vin ro-numit. La prânz și cină era porția sa îndatinată o jumătate de ocă (cupă) (félíteze), sau trei măsuri (meszoly), pentru voia oaspoților o ocă. Numai din silă „din când în — la zile mari“ a beut trei și patru sau și mai multe cupe (íteze). În decurs de 48 ani »beat de moarte« (eszit elvesztő részogségo) n'a fost mai mult de 25 ori. „In voie bună“ („pezsdülése“), ceea ce noi acum o numim „nobel spitz“) a putut fi și mai adeseori, deoarece aceea nu o a putut încunjura în societatea beutoare Transilvană, cu toate că el e renumit pentru trezia sa, (din care cauză nici nu e plăcut protutindenea), și a fost un cavalier ce da prânzuri mari, și acăruia casă tot-dea-una era deschisă petrecerilor. În Transilvania a devenit proverbiiu, că: Nicolau Bethlen e treaz tot-dea-una și cu toate acestea dela measa nimenui nu merg atăta oameni beți ca dela a lui. Pro el nu l'a silit să beo nici chiar principelo Mihail Apafi, „deși acesta zeu a beut mult“, ma chiar zicea: d-ta nu bea, noi nu o poftim aceasta, noi știm că d-ta nu poți bea¹⁾.

Dar Nicolau Bethlen tocmai pentru aceasta abstinore și — a câtigat „multe nume rele de om neprotinos“ („sok rossz barátságatlan ombor novet“) și dacă l'au putut l'au păcălit, l'au făcut de ris. In-

suși spune cum l'au îmbötat, când au fost pentru prima oară în vizită la soția-i primă. Căci a fost aceea datină afurisită în Transilvania, că pro peșitoriu, dacă-l puteau l'îmbetau. Lui i-au recomandat două fete: pro fata generalului suprem „al secniului sovor“ („kemény szökely“), Paul Böldi și pro fata lui Ștofan Kun de Osdola. Din care cauză în 1667 a pornit la peșite cu mijlocitoriu Ioan Nemes de Hildvög căpitanul suprem al Treiseaunolor și mai întâi a mers în Zabola din Treiseaune la bătrînul Toma Basa, unde petrecea Ștofan Kun cu fată-sa.

Acolo la prânz Ștofan Kun și Nemes numai ce să imbiau cu bunul vin de Gyógy — dar Bethlen — a cerut o sticlă de apă acră de Kovaszna, pro atunci acolo cea mai renumită, ca să-și amestece vinul cu ea. I-au și dat, au așezat adecă în apă cu ghiată o sticlă de Kovászna plină cu beatură în coloarea apoi, dar nu apă, ci *vin săsesc*, din care apoi inășul sou îi turna cu diligență în vinul de Gyógy la toate închinățiunile M. Bethlen a cugetat că aceștia voiesc să-l îmbete, dar el îi va învinge cu vinul mestecat cu apă și să vor imbeta ei.

Odată observă numai că și nasul și-l vede duplu. A eșit deci și s'a dus de s'a culcat, ear a doaua zi, cași unul ce i-a succes bine prima vizită, a cerut și a și dobândit mâna fetei.

A și trăit foarte fericit cu ea, până la moartea ei întâmplată la 5 Decembre 1685 în etate de 33 ani.

Multe de toate s'a putut închimba în Transilvania sub influința guvernului și a miliției germâne, și sub influința iesuiților etc. dar aceasta una vialitatea viștii sociale nu o au putut schimba. În decursul seclului trecut tocmai cu aceea vialitate legeră și petrec domniil transilvanieni, ca mai înainte. Pre timpul die-tei din Sibiu la anul 1717, p. e. la 22 Ianuar, David Petki a dat un prânz numit „nánásos ebéd“, adeca un atare prânz la care au participat toate acelea persoane, cari au conlucrat la închierea căsătoriei lui Ioan Haller (guvernatoriul de

¹⁾ Bethlen Miklós önéletirása I. k. 196.

mai târziu) cu fata lui Petru. Apor întâmplată la 3 Novembre 1717.

„Sézând la masă — serio Petru Haller în ziarul său — atât nănaşul principal (főnánás), adeca d-lui căsii cât şi celoralaltii nănaşi şi oaspeţi le-au venit o voiă bună printre chintetele, ciocnitele şi sgomotul pocalelor, cupelor şi cristalelor cu coperiş, (domnul căsii) ostentindu-se în urmă de munca cea mare punându-şi capul pre umerii lui Ştefan Széki a adormit așa, de unde apoi a fost dus în pat. Astfeliu păteşte cine dă prânzuri nănaşeşti, bine îi merge lui¹⁾.

Iubirea şi cultivarea în așa mare măsură a plăcerilor de masă n'a fost nici decum esclusiv uumai proprietatea elăsii domnilor. Civii cetăţilor şi industriaşii tocmai așa s'au silit să imitate esemplul nobililor, ca acestia al magnaţilor.

Regulele (czéhszabályok) ce precisau viaţa societăţii sodalilor pun pond mare pre festivităţile împreunate cu prânzuri şi sunt foarte învenioase în aflarea atător ocaşiuni. Alegerea magistrului corporaţiunii (czéhmaster), a decanului, magistru (atyamester), destingerea în măiestriă (mester-romeklés), primirea în corporaţiune (czéhbe-fogadás) toate erau împreunate cu o mare ospătare, ma chiar şi primirea ucenicului (inaş) pretindea o ospătare cu două-trei plese de mâncare. Pedepsele încă în cea mai mare parte se plăteau în vin, ne lăsându-l ca acesta să se strice în pivniţă. Şi ei încă şi au avut ceremoniile sale proprii cu ocaşiunea prânzurilor.

Gazda căsei (gazda-mester) supraveghia asupra aşternutului mesii, a curăţănii fârfurielor, având tot odata dătorinţa ca pre lângă ţinerea curată a mânilor sale se cercă, că oare cei ce se pun la masă sunt spălaţi în deajuns. El destină locul fie-căruia şi da semnul spre şezut. În locul „rugăciunii (binecuvintării) mesei“ îndătinată în curtea principească aici decanul „înterzice masa“ („megtiltja az asztalt“), adeca face atenţi

membrii la purtare caviincioasă şi moderaţiune. Mai departe se nu esprime cuvinte necuviincioase, se nu verse vinul pre măsurită etc. În Tîrgul-Murösului îi face atenţi si la aceea, că în limbă străină se nu grălescă nimeni. După ce duceau mâncările la masă, gazda casei cerea să vadă că acolo o mâncarea preserisă, găina, purcolul, găsea întreagă etc., acolo o bătucia, ficatul, picioarele, aripile, cu un cuvînt toato; dacă nu sunt toate, atunci face cunoscut măiestrilor.

Dacă mâncările sunt în rînd atunci le bucăteşte şi le împarte. „În decursul bucătitului n'are nimeni drept se-i grăiescă (zice regula) sub mână“, dar şi el trêbue se grigească sub pedcapsă cu privire la egalitatea bucăţilor, ca astfeliu se nu fie nimeni prescurtat. După pleasa a doaua eliborează masa, — adecă îi dă libertate de beut — turnând vin magistrului corporaţiunii şi închinându-i lui păharul prim Economului de altmintrea ia fost interzis de a bea mai mult până ce nu erau servite toate plesese, că astfeliu el se remăie treaz. După aceea apoi şi-a putut petrece şi el liber.

Regulele corporaţiunii (czéhszabályzat) se îngrigese şi de aceia, cari cu finitul prânzului cânta „m'aş duce acasă vai da nu pot“ (haza mennék, jaj de nem tudok). Pre sama acestora întocmeşte locuri de culcat, ori dispune petrecerea lor acasă. În regulele ucenicilor (inaşilor) se poate ceti în mai multe locuri, că dacă domnul seu se află undeva în petrecere e silit să meargă după el şi să-l potreacă acasă; ma a fost dători se petreacă acasă şi pre calfe dacă aceştia şi petrec în loc cinstit.

Şi că să se păstreze secretele prânzurilor corporaţiunilor sodale (czéhlakomák), era strict oprit a vorbi despre ele în ceealaltă zi sub pedepse constătătoare din vedre de vin.

Prânzul ce se dă cu ocaşiunea calfei serbătorite (remekelt legény), adeca așa numita *masa măiestrului (mester-asztal)* consta (conform statutelor) din 6—8 blido de mâncare, adeca plese, arare-ori

¹⁾ Hazánk. 1885. évf. 448. l.

din mai puține, câte odată încă și din mai multe. La atare prânzuri erau dispuși și doi „magistri gustători” (*kóstoló mester*), cari să vadă gustul și aroma mâncărilor, (a kik az éteknek savát, borsát meglássák), ca toate să fie acurate¹⁾. Au fost preserise și mâncările recerute, p. o. în regulole din 1638 a nobililor poleitori, lăcățari și șolari (eurclari) din Tîrgul-Mureșului astfel sunt statorite:

1). Primul blid de mâncare: pro fiește caro masă să fie *știucă* cu oțet și hrean.

2). *Gâscă* cu zamă de poame, pre un blid câte două, car zamă să fie doajuns.

3). (*Riskásás*) *zamă de urez* să fie cu bucăți de oaso măduoase, câte o *găină* cu mazero verde și presărată cu piper zdrobit.

4). Câte două *găini* șafranato și pregătito cu mazero curată și potrinjei.

5). Lângă *friptură* câte o *găină* pipărată bine.

6). Poame, unt, caș, rediche, covrig sărat.

Dar acesta e numai prânzul, acesta a trebuit să-l întregescă și cu cina, precum urmează.

1). Primul blid de mâncare: *știucă* cu hrean.

2). Câte doi *purcei* reci cu zamă dulei și impluți bine cu mandule, cu strugurași (malozsa szőlő) și presărați cu gimberiu.

3). *Găină* cu mazere curată și potrinjei amestecată cu *carne de vacă*.

4). Lângă *friptură* o *găină* apoi poame.

Cu toată ocasiunea trei vedre de vin.²⁾

Toate acestea dovedesc despre o staro bună, avuție și industrie înfloritoare și arată că viața socială a transil-

vanienilor pro timpul principilor a fost patriarcală plăcută și vială. Au fost mai ușoare referințele de trai, mai puține pretensiunile, omul n'a fost sclavul lueșului și a bontonului, nici n'a zăcut sub povoaara pretensiunilor modoi atât de repede schimbăcioasă, nici a pretensiunilor finei veacului al XIX-lea așa numitelor pretensiuni de „fin de sieclo” și „chie”, n'a fost adcea o osistință moroasă și neindestulită nici cu sine nici cu alții. Ci omul a fost așa precum l'a croat D-zou natural, simplu, fu lucrătoriu când ora lipsă, car când să poato vesol și doritoriu de a trăi.

Acest dor de viață, aceasta vialitate nu s'a manifestat însă numai în ospete, ci și în alte ramuri ale vieții sociale. Cu ospătările erau împreunate *cântarea, musica și jocul*.

„Când au început a să îmbota oamonii, atunci au început a cânta” — zice Petru Apor. — Mulți aveau servitori (inas) cântăreți, pro cari apoi îi făceau să cânte despre lucruri maghiare vechi (adeca despre întâmplări istorice), câte odată cântau și despre dragoste. În timpurile mai vechi oamenilor mai de frunte le era musica plăcută *fliscoiul turcesc și doba (töröksíp és a dob)*. Acestea la începutul seclului trecut nu mai erau cunoscute. Doinele ce le ziceau cu fliscoiul îi îndemna foarte pre oameni atât la beut cât și la voio bună. Câte odată și *trîmbițau*, dar aceea așa sună ca și cum ar fi urlat o ciurdă de lupi.

Instrumentul principal a fost însă *violina și cimpoiul*, mai rare-ori *fluerul și țimbula*.

Dacă au început a juca, nu săreau ca caprele ci jucau lin, chiuind adeca trei e jocul (három a táncz). Ciardașului îi urma „*polonca schimbăcioasă*” („*lengyel változó*”), în care joc jucăușul cu jucăușa să învêrta la olaltă câte de 3 ori, ear câte de 3 ori deosebit și apoi 'și alegeau alt soț de joc. Joc plăcut a fost așa numitul *lapoczkás-táncz* și după aceea *egeres-táncz*, în care părechilo stau vis-à-vis unul de altul. Câte o păreche juca dealungul printre rînduri și pre la spatele

¹⁾ Szádeczky: A czéhek történetéről Magyarországon. 59. l.

²⁾ Századok 1878. évf. 100. l. A marosvásárhelyi czéhekről. Peteci István.

acostora, apoi lăsându-se unul pre altul să jucu de-a *prinsul soarecelui* (*egérfogósdít*). Dacă fata era destoinică așa uestenea pre fecior încât pre acesta curau sudorile. Jocul cu lumină (*gyertyás-táncz*) îl jucu doi feciori, apoi două fete cu lumini aprinse în mâni, învârtindu-se din când în când unul pre altul, însă grigind să nu se aprindă.

Jocul căciulei (*a süveg-táncz*) a constat din aceea, că bărbatul a început a juca cu căciula în mână ademenind cu ea pre jucăușa sa, până ce acoasta i-o putea apuca din mână. Acum femeea chiamă la joc pre un alt jucăuș pre care ca 'l ademonea cu căciula. Gluma sta din aceea că cât mai tare să se poată osteni unul pre altul.

Au mai fost și alte multe jocuri maghiare vechi despre cari nici Apor nu-și mai aduce aminte, p. e. *palotás*, *zászlós-táncz*, *lándzsás-táncz*, *hajdu-táncz*, etc. Toate au fost »jocuri maghiare frumoase și line« (*szép lassu magyar táncz volt*) săritul a început în secul trecut. Atunci au venit în us jocurile străine, tăuțești. Înainte de aceea despre *menuet* (după Apor: *minevét*) n'a fost nici po-

mană, dacă ai fi amintit de *minevét*, ar fi crezut, că întrobi, că oaro ce a mâncat?

Zeu și pre așa numitul *soupe* cîrdașul nostru să nimoresc cuvintele lui Apor, când să tânguește, că frumoasole jocuri maghiare nu mai au nici o trecere, căci azi »așa sare atât fata, ca și feciorul, ca caprele¹⁾.

Dar să lăsăm jocurile vechi pre altă dată. După o lungă mîncare și beaură și așa nu-i bine să joci mult. Nici miresele transilvaniene de mai de mult nu li-se cuvenea să cine înainte de jocul miresei din sara nunții.

Nici prânzurile acelea multe nu pentru aceea le-am descris eu, ca acum și »mensa academica« să o formăm asemenea acelor. Dar atâta aș voi să observ, ca aici unde strămoșii noștrii au tras câte un chef stranie (și să mărturisim, zicînd în cânt trag și antecesorii următorilor), aici unde cu fală zicem, că »suntem seraci, dar trăim bine« să nu flămânzească nici seraci noștrii studenți.

Ludovic Szádeczky.

LUPTA RASELOR ȘI ASIMILAȚIUNEA ÎN GENERE.

Chestiunea românilor e numai un fenomen al luptei raselor și și din acest punct de vedere nu e numai chestiune pur maghiaro-română. Ca o mișcare a luptei raselor se estinde nu numai asupra Ungariei, ci asupra tuturor acelor state, în cari se află locuitorii români. Lupta raselor e în curgere în întreg Orientul, ear rezultatul final al acestei lupte va fi contopirea raselor heterogene de acum, cari vor da nașterea unor noaue națiuni.

Din rase curate nici când nu s'a născut națiuni mari. Rasele curate sau au perit, sau au decăzut la un rol foarte

subordinat ajungînd în urma urmelor partea altor rase contopite eară-ș din alte multe deosebite rase. Cel mult pre pisurile nestrăbătute ale munților se susține ici-coale câte o rasă curată. Dar și aceasta și perde puritatea îndată ce vine în atingere cu civilizațiunea ori alte rase. Tractorile din urmă ale vechilor celți din munții pirenei, din Bretagnea-Inferioară, din Wales, de pre insula Man, din locurile muntoase ale Islandiei și Scoției, vor peri cu totul, și bașcii se vor contopi în Spanioli, bretonii în francezi, și remășițele din urmă ale celților britanici se vor contopi în anglezii. Despre toate acelea popoare, cari au jucat un rol însemnat pre bina istoriei univer-

¹⁾ Apor 332.

sale, să poată arăta, -- cumcă au fost compuse din amestecul celor mai diferite rase. Națiunea puternică a Romei s'a format din latini, greci, troieni, etrusci, sabini și din alte multe raso.

Tustel de Coulanges arată clar, că pro colina Palatină a fost cetatea latină și că pre capitoliul de azi au locuit Sabinii. Quirinalul și Quirinus-ul și-a împrumutat numele dela zăi sabinilor. Pro Coelius de la început au locuit etruscii. Roma dela început n'a fost o singură cetate, ci federațiunea cetăților locuite de diferite naționalități. Ma chiar și regii și urmau după naționalitate; fiind căl de întâi latin, al doilea sabin, al cincelea grec și al șaselea etrusc. Limba latină s'a format din elementele celor mai heterogene. Gramatica latină și tesaurul lexical ce e drept a predominat în ea, dar s'a amestecat în ea tot-odată și un număr considerabil de cuvinte sabine și grece, nemai amintind dialectele mediotaliene. Încă și pre timpul lui August ora lucru obstesc cunoscut în Roma despre originea străină a mai multor familii frunțose. Tullii și Sovillii au fost de origină din Alba. Aurelianii au aparținut națiunii sabine, oar Octavii încă au venit de aiurea în Roma.

Și apoi că în ce mod a amestecat deosebitele rase emigrațiunea popoarelor din evul mez, cred că nu trebuie nici să amintese acel fapt. Națiunile din Occident în larma amestecului raselor a trecut prin străformări de repețite ori. Anume în Francia, înainte de a o fi cucerit Caesar, au locuit grupe celtice, ear la litoralul de Sud se aflau colonii grecești și latine. Acestea rase deosebite apoi s'au contopit și în decurs de câțiva secolii au adoptat limba romană născută din latina stricată, și astfel au devenit romani, latini.

Cucerirea germană apoi a importat elemente germâne între oamenii națiunii gallo-romane, influențând astfel nu numai asupra poporului ce forma continuitatea romanismului, ci și asupra limbii acestui popor.

De pre insulele britice, ca din pro-

vințiile celea mai depărtate de contru, adică de Roma, au dispărut mai curând urmele romanității, dar influința latinității de a forma popoare nici aici n'a romas fără rezultat. Pro colți, bostinașii locuitori, i-au supus sub domnia lor anglosaxonii și astfel primul amestec s'a format din grupele celtice cu celea anglosaxone, sub influința motivelor romane. A doua formațiune s'a născut sub impulsul dat de către normanii franțuizi ai lui Wilhelm Cuceritoriul, cari cucerind Anglia pro la mijlocul secolului al XI-lea, au dat neștero la prea interesanta luptă de rase, care în decurs de trei seclii a dat naștere națiunii și limbii engleze. Națiunea italiană și spaniolă încă a trecut prin ceea mai complicată formațiune în urma cuceririlor și contopirilor esoperato de longobarzi, rugieni, goți și a altor stărpe germâne.

Noi magiarii vom serba mileniul ocupării Ungariei. (Autorul a scris opul în 1895.) Pre timpul acestui eveniment, nu chiar așa vechiu, nici națiunile Occidentului nu au fost unite, ci au venit din numeroase insule lingvistice, pro cari locuiau diferite rase. Regii noștri naționali deja au fost fundat regatul magiar, pre când națiunile mari din Occident în mare parte ori cu desăvârșit erau încă tot polyglote. Wilhelm Cuceritoriul încă nici n'a fost ocupat Anglia, ma nici germanii nu și închieră cu desăvârșire formarea lor. Slavii de lângă Elba și alte grupuri slave încă tot mai existau pre teritoriul germanilor de azi.

Pre când însă națiunea engleză și trăia seclul ultim al formațiunii ei, pre atunci puternicii noștri regi întinseră hotarole rogatului maghiar dela marea Adriatică până la cea Neagră.

Lupta între rase însă nici decum nu s'a finit cu formarea națiunilor din Occident. Și nu a încetat nici aceea lege eternă, că numai popoarele compuse s'au născute din diferite rase, pot fi națiuni mari și puternice. Lupta pacinică ori resboinică dintre diferitele rase s'a născut de o dată cu omenimea. Rasele slabe dispar ori se asimilează, român și se

augmentează puternicilo individualități populare și încă nu numai prin propagațiune naturală, ci tot-odată și prin contopire. Încă și pro câmpul de luptă al Occidentului există mișcare. Să va asimila cu desevîrșire celticismul, preste care poate pentru aceea s'a putut suprapune așa ușor gloatelor indogermâne, pentru-că a fost o rasă foarte curată. Decurge sau să înoiește din când în-când lupta și între granițilo francezo germâne și germâno-slave.

Austria întreagă să pare a cădea în bucăți din cauza luptei raselor și în Ungaria acum de vr'o câteva decenii din nou curge lupta raselor, deși în forme mai blânde.

Legea eternă care crează din raso națiuni lucroază și în Orient, ca astfel să formeze națiuni unitare, pre cum a creat în Occident. Soartea rasei magiario atârână de la aceea, cum va fi în stare să-și și tie locul în lupta aceasta înșcenată de legea eternă. Dar de la această atârână și soartea celorlalte rase. Astfeliu și a românilor.

Marea formațiune a națiunilor, abstrăgând dela unele fenomene remase 'napoi, în Occident până în valea cursului Dunărei superioare, adevă până în Austria s'au închiet. Dela aceasta liniă demarcătoare începând evoluțiunea raselor și formarea națiunilor următoare a întârziat cu mai mulți seeli, dar cu atât mai tare grăbește acum spre scopu-i destinat. *Poate că în decursul unui nou mileniu și în Orient vor fi tocmai așa națiuni unitare, precum sunt acum în Occident.* Marile periferii încă nu să descurcă; încă o întunecime oare-careva acopere Orientul Europei. Dar cu fenomenele luptei ne întelnim pretutindeni.

Tendințele panslave, dacoromâne, ale slavilor de sud, ale bohemilor, ale polonilor, ale slovacilor etc. sunt tot atâtea configurațiuni și expresiuni de ale luptei raselor pentru formațiunea națiunilor.

Dar chiar și unul și acelaș Stat, ca pentru esemplu în Ungaria, abstrăgând

dela simptomele sgomotoase, decurge în toată liniștea și fără de nici o surprindere transformarea, estinderea ori contragerea raselor.

Dintre acuselo dacoromânilor despre puterea contopitoare a maghiarilor nici a sută parte nu sunt adevărate.

Pro teritoriul coroanei sfântului Ștefan raso magiară ici coloa s'a contopit. Ungurimea din Slavonia în mare parte s'a croizat.

Maghiarimea începând dela începutul seclului al XVIII-lea, în Transilvania a perdut teritoriu enorm. Maghiarii din basinul marelui șos al Ungariei cu doi seelii înainte de aceasta au stat în legătură teritorială continuă cu cel mai oriental basin maghiar, adevă cu pământul secuilor. O droață de sate maghiare s'au românisat. Multe familii bune de ai vechilor maghiari a devenit cu rădicata români; și tocmai chiar și marea parte a dacoromânilor cari agitează contra noastră încă sunt maghiari românișai.

Aceasta luptă câștigată mai puțin prin armele Statului, decât prin celea a culturai, acum decurge cu putere noauă. Căldura și lumina culturai plântează maghiarimea în massa naționalităților.

Evoluțiunea ce să poate aștepta din lupta raselor o poate interesa pre Europa *din punctul de vedere oriental al Europei.* Pre noi pre maghiari în prima liniă ne interesează din cauza viitoriului nostru. Dar puncte de vedere mari și interesante sunt dătătoare de ton în chestiunea luptei raselor, și acestea puncte de vedere sunt demne de luat în considerare și decătră popoarele Occidentului, tocmai pentru aceea lupta culturală dintre magiari și români o voi desvolta în marea perspectivă a Europei. Mai virtos îi voi trage atențiunea cetitoriului asupra acolor puteri și factori, cari se referesc la contopirea raselor. Dar înainte de a trece la acestea, trebuie să vorbesc despre *contopirea din Ungaria.* Mai departe trebuie să arot însemnătatea violinții în lupta ra-

scilor, deoarece dacoromânii mai virtos
cu aceea ne acuză neluceat, că ma-

ghiarii li despoaie cu violință pre ro-
mâni de naționalitatea lor.

Gusztáv Beksiacs.

ETNOGRAFIA.

Eu lucrul netăgăduit, că tot a-
ceea ce numim civilizațiune o ini-
mie necondiționat la toate acelea,
în cari Etnografia ca știință, își
caută bazele și întăriturile sale, și
cari pentru chestiunile referitoare
la trecutul depărtat au o însemnă-
tate atât de mare.

În proporțiunea, în care șinele
paralele ale lui Stephenson s'au es-
tind mai mult pre rotogolul păm-
ântului; în modul în care știința
modernă, tehnica și interpretările
nenumerate ce o urmează cuceresc
teritoarele străvechi pre sama cul-
turei; în proporțiunea și în modul a-
cela și perde etnosul puterea ca-
racteristică și cu aceasta tot aceea,
ce poate arunca o lumină secură
asupra genezei omeniei întregi și
a unor părți a ei, asupra ameste-
cării și dezvoltării ei, ceea ce are
o putere atractivă și dezvoltătoare
de spirit nu numai asupra omului
de specialitate ci și asupra ori căru
om cult.

Între știință partea obiectivă
a etnografiei, folcloristica și limbis-
tica, ce stau cu ea în o strinsă le-
gătură, în aceasta legătură au fost
cu totul neglijată până în timpul
mai nou și când știința fundată
pre baza comparațiunii a recunos-
cut aceasta însemnătate, chiar în
statele celea mai culte partea objec-
tivă a etnografiei a fost perit ap-

roape cu totul și prin aceasta o
materie foarte interesantă a limbii;
astfel și expresiunea psihologiei
poporale legată de obiecte.

În străinătatea cultă, aceea în
partea occidentală a Europei aceea
credință domnește, cumcă etnica
Ungariei susține încă neatăcată și
cumcă subsistența ei e asigurată
pre perioade întregi; aceasta cre-
dință însă e bazată numai pre
hipoteză, deja și prin aceea împre-
jurare că elementul alcătuitoriu de
Stat nici când nu s'au isolat față
de cultura Occidentului, ma s'au si-
lit a înainta și a și înaintat cu
aceea într'o legătură organică. Co-
munițațiunea modernă a devenit
din ce în ce mai repede și pre ur-
mele ei și aici se desvoltă repede
comerțul, și prin aceasta fructul
plăcut al industriei de lume, care
prin o repezițiune fenomenală șter-
ge tot aceea, ce odinioară a creat
poporul din puterea sa, și care lucrul
conform construcțiunii ori decorațiunii
sale, conform numelui ori modului
de aplicare adesea a aruncat o lu-
mină asupra trecutului de demult
și și face efectul seu și intensivi-
tatea gradată a educațiunii popo-
rale.

Orologiul acelu de nikkell, pre
care îl folosește în ordine veche
păstorii maghiari din Hortobágy,
Ecsy sau din Bugacz, și care îl

absolvă dela folosirea celui mai vechiu orologiu de păstori, adeca dela urmărirea cursului stelelor; acel termometru pre care în urma ordinii vechi păstoriul tăut din Zólyom îl întinge în lapte, ca să-i ştie căldura; acesta şi alte multe atrage şi au atras atenţiunea de demult, că aceia cari conduc cultura maghiarimei, puterea guvernatoare — dar şi însăşi societatea — să facă tot aceea, ce numai se recere pentru mântuirea tesaurelor, ce prind a peri, ma şi demândă aşa ceva, căci ceea ce formează interesul prim al culturii maghiare, formează şi interesul ştiinţei în general, deoarece e averea comună a omenimei! deoarece e ştiinţă.

Şi apoi dacă a fost oarecândva ocasiune, care ar fi trebuit să nască acest curs de idei şi aceasta activitate, atunci de secur ocasiunea iubirii milenare a esistenţei Ungariei e şi numai pentru aceea, căci puterea de demonstrare a elementelor adevărate etnice şi acolo încă e netăgăduită, unde istoria scrisă din natura lucrului sau slăbiciunea scrierei ei la demonstrare remâne dătoare.

Esposiţiunea de ţară milenară ungurească din 1896 în calea ce atinge etnografia nu se nisueşte spre a împune cu strălucirea, nici spre aceea ce limba notează cu cuvîntul »specialitate«; nisuiţa ei tinde la adevăr, la realitate şi amesurat acestei devise sunt alcătuite celea două grupe a etnografiei, anume:

- I. Ocupaţiunile străvechi, adecă:
 1. vînatul,
 2. pescuitul şi
 3. viaţa de păstor.

II. Etnografia generală, marcând,

1. locuinţa,
2. portul,
3. susţinerea familiei şi
4. părţile obiective ale industriei de casă.

Vînătoarea istorică cuprinde în sine genurile vînării şi armătura; grupele principale sunt vînatul ursului, a verului sêlbatic, a lupului, a cerbului şi a şoimului.

Pescuitul îmbrăţusează acelea moduri de pescuit populare şi obiectele, cari şi află legătura lor organică parte la marea Caspică, parte în păturile maghiare preistorice, orkkolyahálók . . . hálókövek (petrile de mreje), a kutyogatók . . . şi altele.

Viaţa de păstoriu cuprinde în sine tot aceea, ce ne tinde până la oare-careva grad ultima viaţă călătoare de păstoriu şi ceea ce de aci încolo a creat aplicaţiunea vieţii pastorală legată de loc, avântându-se adesea până la o artă oare-careva de decoraţiune.

Despre obiectele din urmă ne putem forma un concept oarecareva prin privirea bêtului de păstoriu şi a sălăriţei, cari sunt depuse în fruntea acestui mic articol, şi cari sunt făcute de mâna unui maghiar din Somogy, numai puţin ne putem forma idee şi din privirea lingurei păstoreşti de pre teritoriul Merény, pre care stilul gotic sê înfăţoşasă într'un mod preistoric.

Privirea aceea prin care esposiţiunea ne arată ultima fasă a vieţii pastorale, a cărei chip palid îl reprezintă gardul din Bugacz e una dintre celea mai atrăgătoare,

ca atare o face vigorositatea extraordinară a păstorilor, care și față cu oreanele deșertului nu bagă în samă adăpostul, ca atare o face sublim mai staro sufletească, care prin doinele sale ne vorbește clar.

Partea obiectivă a etniciei generale o face vizibilă o idee originală și mică în foliul și escutarea sa și acesta o: satul etnografie.

Accasta e colecțiunea tipurilor de casă a Ungariei, coadunate într'un sat, în jurul bisericii și a casei comunale, căsile cu toate întocmirile lor din lăuntru.

Așa după cum și armoază grupele etnografice și după cum apare gustul de decorațiune a poporului adoca să alipește prin gustul artistic de edificiiile și colecțiunile de

mare valoare ale marelui grupe istorico; după cum privește bietul pescariu de pro luntrea-i scobită dintr'un trunchiu la turnul mărețiu al castelului Matia, și precum eară-și acel turn privește earăș asupra edificării și tehnicii moderne; e dat scheletul unei vieți de o mii de ani, isvorul curat a cunoștinței do sine pro sama națiunii, pro sama străinătății respunsul eshauriat din realitate pentru toate, pentru care îl poate interesa pro omul cult al străinătății cu privire la pământul maghiar și toate acestea formează basa acelu înștitut, care oarecândva va cuprinde în sine etnografia Ungariei.

Otto Hermann.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

STAREA SANITARĂ.

Arangiarea stărei sanitaro ale Statelor și la popoarele celea mai înaintate încă e de a să privi ca o înștituțiune a timpului nou. Ca valoarea înștituțiunilor sanitaro să fie recunoscută în cutare țară și dispusețiunile referitoare la ea să se poată observa clar, să recere ca o suppoșițiune oarecareva, ca să se cunoască valoarea etică, morală și economică a vieții fie-cărui om îndeosebi și a fie-cărui om ca membru al totalității societății. Statul trebuie să ice mai întâi sub apărarea sa într'o formă toate interesele oamenilor, condițiunile generale stătorite de știința medicală pentru susținerea sănătății și prelungirea vieții, pro cum prin cercetări și ștudii perseverante trebuie recunoscute relațiunile periculoase din unele State și presto toate acestea și averea comună trebuie să se urce la un grad oarecareva mai înalt, cu un cuvânt

la o atare sanitară arangiată și cu rezultat bun numai acel stat poate ajunge care stă pro un grad de cultură și bună staro mai înaltă.

Astfoliu s'a întimplat și în Statul maghiar. Puterile cari înainte de era constituțională orau quasi în letargia, după restituirea constituțiunei au făcut demn cu o energiă oarecareva pentru aplicările culturale ale poporului și în gradul în care viața de Stat s'a întărit a ajuns rîndul și la arangiarea stării sanitaro și acum cu îndestulare putem arăta înaintea lumii civilizate a celea rezultate, la cari au ajuns în mai mult timp decât două decenii și jumătate, pro cum cu îndestulare putem arăta și bazele puse prin cari desvoltarea stării sanitaro e asecurată.

Starea sanitară ocupă loc vrodnic în acel cadru, în care se mișcă starea.

noastră economică și culturală. Din economi, din într'un Stat a cărei locuitori se ocupă cu cultivarea produselor pământului ne-am dezvoltat repede într'un Stat, care se ocupă cu industria și conform acestei stări locuitorii să înmulțesc din an în an, precum și instituțiile sanitare se înmulțesc din an în an contribuind mult la puterea Statului.

Ca să aruncăm numai o rază de lumină asupra dezvoltării din timpul mai recent al erei constituționale, va fi de ajuns să amintim, că la 1867 pe teritoriul coroanei sfântului Ștefan locuiau 15 milioane de suflete și acum locuiesc 17½ milioane Statistica din 1880 și 1890 dovedește, că aceasta înmulțire cade pe acești zece ani din urmă și cu drept cuvânt putem zice: că acest rezultat e de a-se atribui îmbunătățirii relațiilor stării sanitare.

Baza stării moderne a instituțiilor sanitare din țară o a pus legea din 1876, care astfel a întocmit administrarea stării sanitare, că a împărțit țara în așa numite cercuri de instituție sanitară instituite spre acest scop. În cercuri funcționează câte un medic cercual, respective în comunele mai mari câte un medic comunal, în comitate medicii cercuali sunt controlați de către așa numiții medici districtuali și astfel toate firele administrării sanitare a unui comitat sunt concentrate în mâna unui medic suprem ca dirigătoriu, care apoi stă în comunicație cu ministrul de interne. O clasă a acestui ministeriu apoi conduce ca for suprem toate agendele stării sanitare ale țării. În clasa sanitară a ministrului de interne sunt aplicați opt inspectori, cari pre de o parte controlează și unde e de lipsă esecutează dispozițiile emanate de la puterea centrală de Stat; pre de altă parte studiază relațiile sanitare din țară, cari și au baza în sol, apă, climă, datine populare, modul de trai și modul de ocupare, și cari formează factorii principali a relațiilor stării sanitare la popor. Până acum pre umerii comunelor se apasă celea mai grele se se în ce privește starea sanitară, la ce

Statul contribuie foarte puțin. Acum însă statificarea serviciului medical o așa zicând aproape de a fi rezolvată, aceea ce va da un avent mare activității celor chemați la acest oficiu, mai virtos prin da rea dreptului de dispoziție.

Ramul medical al universității din Budapesta și Cluj, cari sunt foarte bine arangiate și provezute cu deosebite mușee și institute, oferă ocaziunea destulă pentru prima pregătire a medicilor, mai mult de 300 spitale, 9 căsi de ale alienaților, 5 căsi de naștere și școli pentru pregătirea moașelor, institut de a lui Pasteur, în care se oltăește contra turbării, institut pentru invaccinare, institut chimic bacterologic, stațiuni pentru analiza nutreimintului și a apelor minerale — cu puțină excepție — aproape toate au fost înființate de la restituirea constituției încoace. Și guvernul și legislația în continuu perfecționează starea sanitară prin dispoziții noi, mai nou prin legea care obliga invaccinarea băieților morboși să nisuește a scări morburile băieților și a lucrătorilor; inspectorii, cari grijesc de starea sanitară în industrie, fabrici, în școli și la băi caldă pre calea higienii moderne și se nisuesc pre toate terenele spre binele populației.

Condițiunile principale ale sănătății poporului sunt: nutreimintul, apa și locuința bună. În acestea trei direcțiuni să vede o înaintare frumoasă. Articli de mâncare și de desfătare conform legilor și dispozițiilor din an în an se supun unor analize mai profunde, jurisdicțiunile în anul 1894 în 185.711 casuri au efep-tuit acest lucru.

În locuințele edificate din nou recentele higienii din ce în ce sunt mai bine reprezentate, ceea ce e de a se vedea mai numai la edificile monumentale din capitală, ei deja și în provinția, anume în cetățile din nou edificate, precum pentru exemplu se poate vedea în Segedin. Un progres colosal se vede în ceea ce atinge lucrurile făcute cu privire la apă; numai în anul 1894 s'au luat în lucrare 525 de lucruri cu privire la apă.

Este vrednic de atențiune mai vîrtos marele șes al Ungariei, unde în locul apei din efurterne și a apoi necurate fîntînelor artosiane scot apă curată din afunzimi colosale, prin ce o delaturată lățirea morburilor, ca tifusul, disanteria și alte morburi lipicioase.

Foarte mari servii au prestat stărei sanitare și regularea fluviilor: Tisa, Crișul și canalului Boga, uscarea mlaștinilor, prin ceea ce frigurile, malaria, cari încă cu 40 ani înainte de asta au fost numite morb ungurese (febris hungarica), încă s-au scăzut foarte și azi deja numai arare ori, și în grad mai mic s'întîlnească în unele ținuturi.

Asemenea s'întîlnește și poate observa un mare progres pro terenul păstrării și îngrijirii pădurilor, ceea ce conduce la îmbunătățirea climii Ungariei și la progresul stării sanitare al poporul. Aceasta țară de altmîntea e bogată în locuri cu aer balsamic și în isvoare de tămăduire, și esplotarea înțeleaptă și cu scop a acestor factori până azi a dus acolo, că celea 147 scâlzi din patrie sunt cercetate aproape de 140.000 oaspeți, între cari mulți sunt și din străinătate, la cari scâlzi s'întîlnește și poate afla vindecare, vîrt bun și distra-gere plăcută.

Lupta purtată contra morburilor din an în an devine mai energică, car rezultatul acestei lupte mai bine-și ilustrează colera din 1893-94 și 1895, care epidemia a fost împedecată de toate trei-orele prin dispușerile energice ale guvernului și prin dicțiunii.

Vaccinării obligătoare azi s'întîlnește supun anual aproape un milion de persoano, așa încât morbul versatului scade cu repeziune, în capitală obvin abia 1-2-3 casuri. Tot numai acestei idei, adeca ideii de a împedeca lățirea morburilor lipicioase, îi servește și institutul lui Pasteur redicat la universitatea din Budaposta.

Pentru vindecarea morboșilor seraci în țară sunt 312 spitale, în care e loc pro sama alor 13 000 de persoane și mai bine, așa încât anual curează în ele mai bine de 160000 oameni. Personagiul

sanitar din țară s'întîlnește gradat, azi funcționează deja pro teritoriul Ungariei 4500 medici, 8000 moașe și 1.700 apoteei, și împlerea cercurilor sanitare, cu medici esportți înaintea din an în an.

Prin rădicarea stării sanitaro mortalității în țara noastră scade gradat și azi deja la o sută de oameni mor numai trei, până când înainte de asta cu 2-3 decenii mureau și 4-5. Jumătate din cei morți sunt copii. Prin numărul favorabil al nașterilor înmulțirea populațiunii din an e 11½-12%, astfelu putem privi fără frică în fața viitoriului mileniu, care putem spera că va aduce un mai mare progres atît cu privire la numărul populațiunii, cît și cu privire la starea lui morală și materială.

Precum pro toate terenole culturale așa și pro terenul sanitar, încă capitala noastră tină și înfloritoare premerge cu esemplu, arătînd calea spre înaintare cătră celea mai sublime ținte întrogei țerii, și rezultatul și pro acest teren te pune în uimire.

Încă prin anul 1874 dintr'o 1000 de locuitori 44 muriau la an în capitală și azi deja abia 26. Tot acest efect trebuie s'întîlnește atribuim activității conștie de chemarea sa, prin care magistratul cetății spriginii prin guvern a stat într'ajutoriu sînatății locuitoriului fără cruțare de șpese.

În locul edificiilor de mai de mult în cari locuitorii erau așa zicînd în-desași și unde baceilele diferitelor morburi și aveau cuibul, azi cu repeziune mare s'întîlnește edifică locuințe și palate, provăzute cu chilii spațioase, cu feresti mari cu cuptoare bune, cu apă și cu canale. Astfelu s'întîlnește cuiburile morburilor.

Să aducem un esemplu: în Budaposta pro la anii 60 muriau la 5-600 oameni în urma tifusului și în urma arangerii apeductelor prin folosirea apei sînătoase acest morb a scăzut așa, încât abia sunt 70-80 de casuri de moarte la an, pro lîngă consumarea de 30 000 metri cubici de apă din apeduct la zi.

Și calitatea și cantitatea apei prin lucrările cu privire la apeducte presto puțin încă se va îmbunătăți. Tot de atare însemnătate e și canalizarea. În capitală lungimea canalelor azi deja trece peste un pătrar de milion de metri și prin sistemul nou de canale va secera recunoaștere și din partea străinătății. Scoaterea gunoaielor din Budapesta încă e organizată și îi costază cetății la an aproape în 600000 fl.

Alimentarea mulțimei din capitală recere o grijă și inspecțiune severă, aceasta o va putea duce în deplinire respectiva autoritate în paviloanele de piață, cari sunt în edificare. Măcelăria-i de model, care poate cuprinde în sine 600 vite cornute și 2000 animale mai mici, încă promovează acest scop. Ear pre personalul căruia îi este concretută aceasta inspecțiune, îl sprijinește în activitatea sa institutul bacterologic și chimic.

Pentru desinfierea locuitorilor și obiectelor servește institutul de desinfiere al capitalei și în casuri de nenorocire institutul model numit mentő-intézet dă ajutor grabnic, ducând pre cei morboși în spital, ori la locuința lor privată.

Cel mai mare spital al capitalei e cel al sfântului Rókus, care prevede aproape pre 1.600 morboși cu pat. Cu totul moderne în organizațiune sunt cel al sfântului Ladislau și sfântului Ștefan, mai departe cel al sfântului Ioan, la cari cu demnitate să adauge spitalul Elisabeta al societății „crucea roșă“, spitalul de băieți al Ștefaniei, spitalul israelit și

al comercianților, ne mai amintind clinicile universității, cari puntru întocmirea lor escolentă au secerat știință și din partea steainătății. Despre intensitatea activității capitalei ne vom putea face idea, dacă vom cugeta, că la anul 1894 a sposat mai bine de 7 milioane spre acest scop, din care sumă 2¼ milioane a fost cogațiuni regulate și 4¼ milioane bani elocați în instituțiuni nouă.

Natural, că în capitală bate mai energie pulsul științei din țară servind proste tot interesele progresului și ale stărei sanitare. Ca să amintim numai corporațiunile științifice celea mai însemnate, aici își are reședința societatea regală medicală budapestană, societatea spitalelor comune, clubul medicilor, societatea editoare de cărți medicale, societatea balneologică, grandioasa societate de științele naturali, societatea stării sanitare din țară, societatea medicilor de urechi și laringe, societatea deutiștilor și alte multe. Vrednică soață a acestora e societatea — museului din Cluș și societatea medico-apotecară din mai multe cetăți mai mari.

Și dacă acum acest chip schițat al stării noastre presente l vom compara cu trecutul nostru de abia 3—4 decenii, atunci privirea noastră în viitor e puternică, din toate părțile ni se presentă înaintea noastră un organism escolent al stării sanitare, care pre când face să progreseze bunăstarea și sănătatea poporului maghiar tot atunci cu o cale servește și cauza civilizațiunii generale.

Frideric Korányi.

ECONOMIE RURALĂ.

Fundamentul economiei rurale e: pământul; pământul Ungarici în diferitele-i formări și compozițiuni va fi făcut cunoscut pentru prima oară.

În grupele espoziției milenare cu privire la economia rurală vor fi făcute cunoscute relațiunile noastre meteorolo-

gice, clima și tempestățile. Vom face cunoscute apele noastre.

În urmă la locul seu vor fi aprețiți în mod plastic toți acei factori, cari joacă un rol din ce în ce mai decisiv în economia rurală, adoca influința inteligenței, voinței și activității umane.

Acești factori productivi parte sunt identici, sau cel puțin se aseamănă cu factorii corespunzători ai Statelor ce cad spre Occident dela noi, dar în multe privințe s'au deosebit de tot și sunt identici cu cei ale ținuturilor din Orient și în efectele lor se manifestă o atare putere străveche, puternică și în aparință neînfrănabilă, cari produc o relațiune economică cu totul deosebită de a Apusului, cel puțin întru cât îi atinge baza.

Părțile colinare ale ținutului nostru dovedesc în privința produselor o relațiune, ce se aseamănă în mare parte cu a vecinilor noștri din Occident, în mare parte se abat însă de către aceștia relațiunile marelui șes (Alföld) și în multe părți cele ale locurilor muntoase.

Să doosebește șesul Ungariei parte prin solul său acoperit de un hum ușor, prin planul său întins, bogat în pământ productiv, care cu puțin înainte de asta s'a ținut de inoshauriabil în producție, prin clima-i care tinde spre estremeități, și care de comun e uscată, prin apele-i cari cu greu se pot regula, prin locuitorii cari sunt împărțiți neproporționat, și cari sunt inteligenți, dedați la o muncă fără păreche, la venituri mari dar cari se pot aplica cu greu la lucru, apoi prin posesiunile-i acum de o întindere enormă, acum buciuite în mici părți.

Acești factori particulari de productivitate a șesului Ungariei au produs un comerț specific și astfel au produs fructe escelente și unice în felul lor.

Lupta cu puterile crude ale naturii care tot-dea-una și pretutindenea, dar mai virtos la noi cu o putere neresistibilă atrage pe oameni la ocupațiunea împreună cu economia rurală, a întărit și dat pe lucrători, parte prin scumpetea lucrătorilor, parte prin puținătatea banilor, parte prin marile depărțări, în cari se află unii de alții, la un comerț mai estensiv.

Grâul, rapița, utunul, vitole de jug, caii, porcii grași, vinurile coastelor, lemnele munților au format și formează și azi în preponderanță produsele în masă

ale noastre și la expoziție vor fi ospuse și cu această ocaziune atât calității escelente, întru cât vochiul lor nume poate crește numai.

În timpurile mai noaue acestea relațiuni s'au schimbat foarte.

Le-au schimbat pe acestea foarte: regulara fluviilor noastre, creșterea în măsură mare și în grad repetin a instrumentelor escelente de comunicațiune, și în legătură cu acestea creșterea circulațiunii, lățirea mașineriilor, ajungerea la bani în mod mai ușor, aventul ce l'au luat alte ramuri de produse și ocupațiuni și prin acestea creșterea consumului local al produselor rurali; de altă parte chiar în produsele noastre mai însemnate: concurența din ce în ce făcută mai simțitoare prin parte de dincolo de mare, diferitele morhuri de animale și plante, cari se manifestează din ce în ce mai des, pretensiunile unui Stat devenit modern față cu civii săi, în urmă unele atari nisuițe, care din ce în ce ocupă teren între locuitorii economiei rurale ale unor ținuturi, și acăror țintă e aceea, că ameliorarea fericirii și stărei lor să o mișce înainte prin sguđuirea violentă a relațiunilor de drept de azi și a ordinii legale a societății.

Sustinerea sau deschiderea noaue a piețelor, în cari se circulează din ce în ce mai multe specii de produse, și din ce în ce în masse mai mari, de calitate mai bună, mai estină și cari apoi să se poată procura din ce în ce mai repede și cu mai puține șpese, sunt acelea condițiuni dela ale căror resolviore corectă atărnă fericirea.

Acest lucru în celea mai multe cazuri trece peste puterile singuraticului, cu privire la acesta, sau cel puțin la condițiunile resolvirii e de lipsă conlucrarea de diferite moduri ale asociațiunilor, ma nu arare ori chiar și a puterii statului.

Una dintre părțile celea mai interesante și instrucțiune ale expozițiunii este arătarea rezultatelor produse pe acest teren din partea activității asociațiunilor și a Statului. Organizațiunea so-

cietăților înființate pentru reprezentarea interesele economice în genere, precum cu privire la regularea fluviilor la îmbunătățirea solului, la folosirea apei, la scutirea mărfurilor de vamă, cu privire la scurgerea apei de pe locurile apătoase, la prăsirea animalelor, la stupărit, grădinarit și cu privire la prepararea și valoarea diferitelor produse agrare, și rezultatul activității lor tinde un material bogat pentru învățatură.

Și precum acest lucru, în un Stat ca Ungaria, care în deosebi să ocupă cu economia rurală, nici nu se poate cugeta altcum decât că comuna, comitatul și în linia primă Statul exerciază o influență mare asupra asociațiilor indicate și prin aceasta mediat și asupra întreprinderilor din cercul lor de activitate, prin controlarea lucrării lor și prin ajutorarea lor, dar sunt și atari societăți, pe cari pentru ridicarea și progresarea activității economiei private le înființază și cultivă de a dreptul comuna, comitatul dar mai virtos Statul.

Dintre factorii acestia cel mai însemnat și la tot cazul cel mai estins și cel mai imediat în activitate să manifestă pe terenul prăsirii vitelor.

Statul se îngrijește cu deosebire — cu privire — la prăsirea animalelor, (taur, ver, armăsariu, etc.), ear comune cu excepțiunea hergeliilor, cari în mare parte se află în grașdurile Statului, încă se îngrijesc în mare parte de aceia până când iurisdicțiunile comitatense exerciază influență asupra prăsirilor de vite.

Acestea ciurzi toate sunt reprezentate la expozițiune, lângă cari sunt grupate speciile celea mai frumoase ale marilor proprietari, cari de secur țin pași cu acelea, precum și esemplarele frumoase ale prăsirii din partea poporului, cari se apropie din ce în ce de acestea.

Aici pe lângă caii noștri de povară și de călărit iuți și tenaci, cari se bucură de un renume de lume, pe lângă vite de jug, oile cu lână fină, porcii grași sunt reprezentate și acelea specii

de animale, ale căror prăsire o motivează relațiunile schimbate ale economiei, precum pentru osemplu vacile de lapte, cari din ce în ce se înmulțesc și devin mai bune precum și vitele cari se desvoaltă și îngrășă mai iute, în diferitele faze ale sale.

Vor fi reprezentate rezultatele de pe terenul galițelor, peștilor, a mătăsăriei și stupăritului, dimprună cu acelea instituțiuni pe cari le susține Statul pentru rădicarea acestor rami de economie.

Punctul de culminățiune al acestei expozițiuni îl va forma economia pe terenul pădurăritului, care o în dezvoltare. Materialul bogat al colosalului teritoriu acoperit cu păduri, transportarea lemnului, diferitele moduri de prelucrare a acelor, și mai virtos nisuițele ce tind la sădirea cu arbori a dealurilor sterile și teritoarelor năsiptoase, precum și prăsirea în modul cel mai ușor a acestor rezultate acestei expozițiune o desebită valoare instructivă, din cari nu lipsește nici cea mai atractivă parte a pădurii, adeca vînatul.

Partea cea mai actuală a vieritului e lupta, instrumentele și rezultatele ei față cu filoxera.

Acest pericol ne-a servit cu o nouă cauză pentru ridicarea grădinaritului, dar mai virtos pentru rădicarea pomăritului, care în toate direcțiunile și arată produsele sale, atât la expozițiunile stătornice, cât și temporali.

Vinațele — din evul nou și vechiu — amesurat renumelui lor sunt reprezentate așa bogat și în așa măsură mare pe cum încă nu le-am văzut espuse.

Producerea tăbacului, fabricarea, datele de circulațiune sunt aretate din partea directorului regese al venitului din tăbac, asemenea într'un pavilion deschilinit și frumos.

Cu privire la relațiunile, necasurile și nisuițele relațiunilor economice moderne aruncă lumină mai instructivă aceluia instituțiuni, cari cu diverse instrumente și pe diverse căi, dar toate țințese la acel scop, ca să facă pe eco-

nom din ce în ce mai tare, mai resistant să-și tindă din ce în ce mai multe arme spre aceea, ea în marea concurență să-și poartă ținea locul, să poartă învinge.

Instituțiunilor și institutele ce stau în serviciul instrucțiunii de specialitate a economiei, a esperimentațiunii, a calificării veterinarilor, a stării sanitare, a animalelor, a mișinăritului, a geologiei, a meteorologiei și dau samă despre activitatea lor.

Nu este obiect mai instructiv și

mai vrednic de privit și mai interesant decât instrumentele și rezultatele acestor activități și năsuințe.

Cumcă acestea instrumente și rezultate sunt oare satisfăcătoare. Cu privire la aceasta întrebare părerile pot fi foarte divergente. Dar cumcă spre acest teren am înaintat colosal, aceea trebuie să o recunoască ori cine. Înaintăm mai virtuos în direcțiunea practică, înțeleaptă și reală a lucrării.

Iosif Schmidt.

STAREA COMUNICAȚIUNEI MAGHIARE.

Dacă am voi să măsurăm aceea transformare mare, care s'a îndeplinit în decursul unei mii de ani împreună cu multe lupte în viața națiunii maghiare abia am putea afla un ce mai bătuitoriu la celi; decât acel tablou pro care ni-l înfățișază starea de față și istoria dezvoltării stării comunicațiunii. O mie de ani în viața popoarelor, cari sunt atât de norocoasă să trăiască așa timp îndelungat, de secur produce o mare schimbare; dar abia li vom afla părechea la aceea schimbare, prin care a trecut națiunea noastră în ce-i atinge relațiunile sociale și de Stat.

Tabloul deplini transformări ni se prezintă aici, fără simptomele regulate ale unei dezvoltări gradate, esamănând procesul dezvoltării stării comunicațiunii noastre. Ce deosebire colosală între chipul seclilor dispăruți și între rezultatele seclului present. Jocul unei națiuni aproape cu totul nomadă și exclusiv crescută pentru resbel l'a ocupat o națiune care să ocupă cu diligență pre toate terenele economice, care în locul trofecilor și pretinde parte din rezultatele civilizațiunii, și în locul separațiunii de rasă să nisuește ca în tot modul să ajungă în legătură prin comunicațiune cu celelalte națiuni, ca astfel să ofeptaiească pre terenul civilizațiunii aceea mișune, a carei resolviro pre acest pământ, aceasta

națiune o a luat asupra sa, când cu faptul ocupațiunii patriei.

Nu voim a mări nici grandetă acestei mișuni, nici rezultatele la cari s'a ajuns în resolvirea ei. Datele, cari pot ocupa loc în acest spațiu îngust, nu ne îndroptătesc la așa ceva. De altă parte cu drept cuvint ne putem provoca la aceea greutăți și chiar în acest loc, unde am voi să schițăm în vre-o câteva șire starea comunicațiunii magiare, cu cari aceasta națiune a avut de a se lupta în mai mare măsură ca și cu ori cari altele. Până când societățile mai norocoase ale Apusului au edificat mai departe pre bazele creațiunilor puternicului Stat roman, inspirate deja în mod mai mult ori mai puțin de civilizațiunea puternică a celui Stat, pregătiți mai mult ori mai puțin spre aceea, ca cu puteri tinere și viroase să continue munca întreruptă prin căderoa marelui Stat îmbătrinit: până atunci națiunea magiară a trebuit ca și pre terenul comunicațiunii să zidească totul din nou. Și pre acest pământ și-a construit imperiul drumurile sale militare și poarte comerciale începând dela columna lui Traian până la castrul din Vindobona, dar acestea drumuri în mare parte au fost nimicite de orecanul emigrațiunii popoarelor și dacă ici-colea între ruine a mai ramas vre-o parte întreagă pre sama ocupătorilor, acestea

părți fiind izolate au putut servi numai ca direcțiuni pro sama școlilor civilizați-
tori de mai târziu.

Ingrigirea cea mai mare cu privire la dezvoltarea comunicațiunei: *comerciu*l în decurs de seclii a fost străin acestei națiuni. Națiunea călăreață dată la rosboi prin luptolo-i la care o fost constrinsă în decurs de seclii prin poziția sa internațională, n'a putut ajunge la dezvoltarea și împărțirea a acelei vieți de economie rurală, care ar fi putut forma baza dezvoltării circulațiunii comerciu-
lui. Comerțiu a ramas străin rasei constituitoare de Stat, care în puținele-i lipse de arme, îmbrăcăminte de lux a fost provezută de cătră străinătate.

În atari împrejurări circulațiunea mică a bunurilor mobile n'a stimulat la înființarea instrumentelor de comunicație. Circulațiunea marelui masse, pro care o am putut observa în seclii Arpazilor spre Resărit și spre Apus pro Dunăre în sus până la Hamburg, a percurs *căile mari de pre apă*, fără ca să se fi redicat la o însemnătate de țară ori chiar internațională, Lemnele și sarea, cari din munții ardeleni au fost dusă pro Tisa în șesul Ungariei, încă nu se pot considera ca o circulațiune comercială. Numai cu seclii mai târziu, după ce a decăzut splendoarea imperiului turcesc, sau doar și mai de timpuriu în rarile zile ale păcii, vedem a apărea pro Dunăre acelea năi mari de lemn, cari în primul pătrariu al acestui seclu au susținut circulațiunea deasă între ținuturile bogate în buctate ale Dunării de jos și între emporiile țării și alo străinătăți din Apus, cari se aflau pro malul acestui fluviu.

Aparința *vaporului* pro Dunăre ast-foliu a aflat o circulațiune mai mult sau mai puțin dezvoltată, spre a cărei măsurare ca ilustrare servese cetățile comerciale înfloritoare: Saurinul, Comornul, Pojonul. Aparința vaporului și „societatea de navigațiune pro Dunăre“ înființată prin marole spirit al contelui Ștefan Széchenyi au promis un avânt mare circulațiunei pro drumul de apă, și într'adovăr Dunărea -- cu fluviile i apar-

ținătoare navigabile — nu transportă numai productele țării, ci amintita societate sprijinită și de guvern, a devenit un factor însemnat și cu privire la circulațiunea internațională, începând dela Rogensburg până în jos la Sulina și în sus prin părțile navigabile ale Tisei, Dravei și Savei.

Pro lângă vapoarele societății s'au transformat în vapoare și năile de lemn și au susținut lupta pentru esistență și pro lângă marea concurență, care pro lângă dezvoltarea căilor ferate adesa a fost foarte mare, pro lângă năile societății de navigațiune a Dunărei ne întâlnim cu numerate năi private atât pro Dunăre cât și pro fluviile colaterale, la cari în timpul mai nou s'a adaus și flotilla »societății magiare de navigațiune pro fluyii și mare“ (Magyar folyam- és tengerhajózási társaság) sprijinită de Stat.

De altmintrea dezvoltarea modernă a Dunării, ca drum internațional propriu zis, acumi să va începe, când Statul maghiar amesurat obligamētului sau luat asupra sa în înțelesul contractului din Berolin, a dus în deplinire marea oporă a *regulării porților de fer*, prin ce apoi a căzut acel mur despărțitor, care a servit între Apus și Resărit de piedecă, dar poate în timpuri triste și de apărare.

Națiunea obligamētul luat asupra sa cu privire la regularea porților de fer, la îndeplinit cu loialitate, deși adesa au apărut profetii triste ca șirele lui Vergiliu: Sic vos non vobis nullificatis aper. Nu suferă indoială, cumcă concurența ce se va naște prin delaturarea piedecii va pretinde brațe vigorose; dar doar le va succede de a-și lua partea sa din comunicațiunea dezvoltândă și acelor năi, cari decrotele de năi 'și le pot mulțami acestui Stat.

De ocamdată numai atâta putem nota pro aceste pagini, că societatea de navigațiune maghiară de pro Dunăre conform stării din 1894 pro lângă nebăgarea în samă (a lor 187 vapoare, 71.990 puteri de cai indicate și 770 năi) întră

în luptă cu 113 vapoare (cu 19590 puteri de cai indicate) și 1280 de mai (cu conținut de 2.6.950 tone).

Drumurile de comunicațiune poate s'au dezvoltat mai târziu la însemnată de țară decât drumurile de apă. Pro când cu privire la drumurile de apă mai vîrtos ce atinge circulațiunea de transport — țara nu sa poate zice sîrăca; pînă atunci înființarea drumurilor comune în Ungaria — și chiar în părțile celea mai fructifere — tot de a una au dat de pede, până 'n ziua de azi. În decurs de seclii nici n'am avut linii de drumuri comune.

Comunicațiunea să mișcă pre drumurile comunale, cari steteau în legătură unul cu altul și numai cu încetul s'au înființat drumuri mai lungi cătră cetăți mai mari și și cătră celea în linia primă pentru susținerea „tirgurilor“.

Tirgurile de țară formau mai de mult focularele circulațiunii comunicațiunei și ale industriei, și acest comerț și industriă prin căruțele-i mari ce cutrieau țara a potut să sîmîne foarte mult cu caravanele Orientului. Liniile de drumuri în decurs de seclii s'au dezvoltat mai departe în cadrul activității comunelor și ale privaților (proprietarilor de pămînt) sprijiniți prin venitul ce-l aveau din dreptul de *vamă* și prin cel al *trece-rii pre acolo* (vámjog és révjog), a căror abuzuri legislațiunea adeseori a voit a-le împedea, dar fără rezultat. Vama la noi nici când n'a putut servi ca un mijloc pentru dezvoltarea liniilor de drum și și pre acest teren numai timpul mai nou a pus capăt influinței dăunăcioasă a privilegiului de vamă împreunat cu posesiunile nobile. Cetățile industriale așezate în locuri mai muntoase, cari în urma pozițiunii lor nu au fost oșpusă așa de tare devastărilor înfiorătoare ale tureilor au făcut mai de timpuriu drumuri pre sama locuitorilor lor comercianți și industriași, ma încă și prin cetățile acestea s'au înființat și drumuri comerciale mai mari. Circulațiunea acea însemnată o cunoscută, care începînd dela Kasso-via trecînd prin Szepesség și cetățile de

baie au stat în legătură și stă în parte și azi cu Wionna și Austria, și dincolo de Dunare și în Ardeal încă au ajuns mai eurund la drumuri comune, ca în întinsul șes al Ungariei care și azi e provăzut foarte mașter cu de acestea.

Administrațiunea, în cereul de actitate a careia a aparținut afacerea drumurilor, n'a fost în stare a corespunde misiunii sale. Cu privire la drumurile comitatense și în seclul acesta s'au putut aplica adesea cuvintele călătorului italian din seclul al XVII., care a caracterizat foarte nimerit tehnica facerii de drumuri a maghiarilor când a scris: Hungari ponunt luteum super luteum et vocant „töltös.“

Seclului al XVIII-lea mai pacinic i-a fost susținut de a ameliora și în aceasta privință stărilor comune. Dieta din 1825 — vîzînd slăbiciunea guvernului și comitatelor — s'a ocupat serios cu aceasta chestiune și într'aceea și afacerea *lucrului comun* a dobîndit o regulare mai specială: totuși la anul 1848 drumurile făcute în mod sistematic în Ungaria nu făceau mai mult de 276½ mile.

Numai dela 1867 încoace s'a început și pre acest teren o activitate sistematică și după program pre lîngă amestecarea predominantă a Statului. După datele ce ne stau la dispoziție din anul 1894 drumurile noastre fac 72.599 km.; din cari 7760 km. e lungimea drumurilor de țară; car a iurisdicțiunilor 36.675 km.; a drumurilor comunale 30.164 km, Statul dela 1867 pînă la 1894 a spesat pre drumurile sale sub titlul de Erogațiuni directe și indirecte 212, 309, 354 fl. și afară de acestea a mai contribuit în mod considerabil și la facerea și susținerea drumurilor mai însemnate.

Atît drumurile de pre apă, cât și celea comune de pre uscat s'au dezvoltat din solul vieții naționale, urmînd fidel în dezvoltarea lor norocul schimbăcios al Statului și al societății. Între mijloacele de comunicațiune în ordine cronologică în locul al treilea a urmat: *posta vegească*, care avondu-și originea în străinătate, aproape pînă în timpurile

mai nouă s'a simțit străină în această patriă.

Familia Thurn-Taxis devenită renumită în analele postale ale imperiului german din grația regelui nostru Ferdinand I-ul și'a estins și asupra Ungariei așa numitul serviciu de poștă al *curții*, întru cât au conces așa ceva cuceririle turcești și furtunile anilor resboioși. Aceasta întrupare apoi cu timpul a trecut în deosebite mâni (la 162 Magni, la 1623 Paar), ca un accident oarecare a oficiului de magistru de poștă suprem a Austriei, până ce în urmă regele nostru Carol al III-lea — desdaunând familia Paar redicată la rang de prinț — arangiarea supremă a cauzei postale o a ascurat pre sama Statului, susținut de o camdată oficiul de magistru postal suprem al cărui serviciu și organizarea postală de Stat a poștei numai la anul 1813 s'a efectuit.

În decursul tuturor acestor schimbări direcțiunea poștei din Ungaria pro lângă valoarea principiului celui mai personal a direcțiunii regești, ca venit erarial, în esență a fost contopită strict cu a poștei austriace și sub direcțiune ungară a ajuns numai la anul 1867 împreună cu *telegrafal regesc*, care în patria noastră — cu un început foarte modest — numai la anul 1847 s'a familiarisat. Dela 1867 nisuița neîncetată a guvernului și legislațiunii a tins într'acolo, ca aceasta instituțiune de Stat regească nu numai să o așeze în cadrul organismului comunicațiunii patriei, dar tot-odată pre base moderne internaționale să o desvoalte mai departe, în legătură cu trenurile, în cari în urmă poșta și telegrafal și'a aflat aceea basă de dezvoltare, pre care o au dat pretutindenea împreunarea instrumentelor de comunicațiune și pre aceste pagini vota rezultatele dezvoltării de și nu i vom da întreg chipul și părțile ei. Până ce în 1867 Statul maghiar a primit 941 de oficii de poștă (24 poște de Stat și 2 poște mobile, călătoare), până atunci la anul 1894 numărul postelor de Stat a fost 553 (între cari 330 poște călătoare), ear a celor

private 3730. Lungimea firelor telegrafice dela anul 1867, când au fost 6.30 km., până la 1894 s'au replicat la 21,737 fără *liniile de telefon*, a căror lungime tot atunci a fost 13.144 km.

Valoarea capitalului a poștei propriu elocată în imobile a fost 26 milioane floreni, iar cel elocată în cară, căruțe 1.06 milioane floreni. Iar capitalul elocată în firele telegrafice (subînțelegând aici și telefoanele de Stat) la anul 1894 a fost 6.8 milioane floreni, ear cel elocată în mașinării și alte materii s'a urcât la 1.5 milioane floreni, tot în acest an.

Administrarea acestor trei oficii au adus venit 15.9 milioane floreni, ear spose au costat 11.6 milioane floreni.

Acestea date uscate cu privire la oficiul postal- și telegrafic ni au adus mai aproape de Ungaria modernă, în a carei istoriă de dezvoltare economică capitul cel mai frumos de securi s'e cuvine *casei trenului*. Trenul, cărei privire deimpreună cu relațiunile economice și sociali, cari stau în legătură cu el, deimpreună cu pulsul puternic al vieții statutului, ne face aproape în mod fantastic simplu și aproape de necrezut ael punct de plăcere, dela care a plecat cu însuflețire națiunea pre drumul de luptă al istoriei universale cu cu ocașiunea ocupării patriei. Înființarea trenurilor așa au influințat asupra vieții sociale și economice a acestei țeri, care s'e afla într'o legătură oarecare până la mijlocul acestui seclu, ca varga vrăjitoriului din poveste, pre care i-a sculat la o viață nouă pre locitorii cetății afurisite. Și într'adevăr într'aceea a jucat ceva rol soarta, cumea cauza trenurilor noastre chiar într'aceea epocă a început a s'e desvolta, când însuși națiunea, dându s'e cu totul în brațele curentului ideilor moderne, viața-i socială și politica și o a organizat conform principiilor seclului al XIX-lea.

(Finea va urma).

Ludovic Mandy.